

Et nyttig excempel for hele landet

Helvigmagles udflytning 1761

Af *Leif Færregaard Jensen*

Langs Ledreborg allé, som fra Roskilde strækker sig i sydvestlig retning i en længde af en lille dansk mil, med endepunkt i herregårdsanlægget Ledreborg, findes en række gårde med meget regelmæssigt mellemrum, lidt over 200 m. Udflyttede gårde fra forrige århundrede, vil mange sige. Men nej, allerede Pontoppidan kan 1764 fortælle: (om Ledreborg allé)

»... uden Tvivl een af de allersmukkeste Veye hertil Lands, særdeles efter at ved dens Søndre-Sider, nyeligen ere opbygte elleve Bøndergaarde, alle efter det samme Model, og med lige stort Mellemrum, saa at enhver haver det meste af sin tilhørende Ager-Jord liggende bag ved, i lige Strekning. Anledningen var en Skade, som med Tiden kand tilføre Gavn, nemlig at den største Deel af Byen Glim blev brændt og dens nye Bygninger ikke langt derfra, i bedre Orden og omsider til større Magelighed for Beboerne, opført.«¹

Det drejer sig om den første samlede udflytning i kongeriget. Historien begynder, som nævnt, med en katastrofe i landsbyen Glim. De 20 gårde i byen lå stort set i 2 rækker nord-syd. Sydligt på vestsiden lå Ledreborgs bonde Sigvard Larsens gård. Det var her, der den 1. maj 1761 opstod brand. I en voldsom søndenvind var på kort tid hele denne side af byen lagt i aske. 9 bønder var hjemløse, 4 tilhørende Københavns magistrat og 5 tilhørende Ledreborg. De respektive godsfor-

Leif Færregaard Jensen, f. 1926. Afdelingsbibliotekar, Hendriksholm filialbibliotek, Rødovre. Siden 1973 formand for Lejre Fredningsforening – Egnshistorisk Forening for Lejre Kommune. Har siden 1975 jævnlige leveret lokalhistoriske småstykker i det månedlige »Nyt i Lejre«. Jernalderfund i Lejre kommune (Jul i Lejre, 1980). Foredragsvirksomhed, bl.a. forskellige lokale landsbyhistorier.

valtere, Henrik Rosted fra magistratens Bistrup gods og Peder Schou fra Ledreborg grevskab, gik straks i gang med at planlægge genopbygningen. Det var næsten en rutinesag. Så sent som 25. januar 1760 var 2 gårde, en fra hvert gods, også på vestsiden, ligeledes brændt. Kun den omstændighed at vinden »ved Gud den Almægtiges indgriben« havde vendt sig, forhindrede dengang den helt store ulykke. Brande i Glim er i øvrigt noteret 1711, 1738, 1740, 1745 og 1753.

I denne omgang fik genopbygningen en uventet form. Takket være en række bevarede indberetninger fra Henrik Rosted til hans foresatte, magistraten i København, er vi i stand til at følge forløbet.²

Rosted havde allerede udarbejdet og fået magistratens godkendelse af en traditionel genopbygningsplan, da lensgreve Johan Ludvig Holstein blandede sig i begivenhedernes gang. Den 10. juli 1761 skriver Rosted til magistraten:

»Da Hans Høj Grevelige Excellence Hr. Geheimeråd von Holstein ikke har været at formå fra det forsæt, at jo de afbrændte Glims gårde skulde flyttes ud i marken på den side af byen imod Letreborg, så har jeg, med hans forvalters hjælp, dog bragt det så vidt at gårdene kommer til at stå på det belejligste sted for brughaverne og således at jeg troer, forandringen bliver til nytte. Derom jeg, på begge vore Høje Herskabers nådige behag og approbation, har forfattet indlagte forslag med vedfølgende tegning over markernes første inddeling til hver by, samt hvor gårdene skal sættes ved jorderne«.

Det var en vanskelig opgave, Rosted var sat på, for han skulle overbevise magistraten om det fordelagtige i at følge Holsteins idé, selv om det ville blive en dyrere løsning end en sædvanlig genopbygning på stedet.

Men Rosted ses også at være bevidst om, at det var noget nyt og uprøvet, det her blev sat i gang:

»Men jeg holder det meere gavnlige og fordelagtige for Efterkommerne og et nyttigt excempel for hele landet, når det først engang er bleven istandbragt.«

Også andetsteds i forslaget viser Rosted sig som reforminteresset. Han mener, at bønderne ved hjælp af husmænd bør bygge levende hegn omkring deres lodder, og tilføjer:

»Og var det et belejligt sted at vise Almuen, at sådan slags hegning er både giørlig og Nyttelig.«

Disse hegn blev anlagt, for 1763 kan en indberetning meddele om et:

»Dobbelt Dige imellem hver Gaard i alt 900 Alen lang og oven paa samme plantet en Hække af Piile og Hylde Qviste, som tegner vel.«³

Johan Ludvig Holstein, skaberen af lensgrevskabet Ledreborg, havde som bekendt en lang række offentlige hverv. Han var bl.a. medlem af den første landvæsenskommission, oprettet 1757. Den første landvæsenskommission er blevet kritiseret for manglende resultater, og Holstein omtales som et mindre fremtrædende medlem. Han har dog siddet på det sted, hvor trådene samledes på regeringsplan, og hvor de nye ideer blev diskuteret. En af kommissionens hovedinteresser var afrunding af ejerskabet i byer med flere ejere, idet man mente, eneejerskab ville være fremmede for udskiftning.⁴ På denne front finder vi Holstein virksom i disse år. 1759–60 får han kongelig bevilling på erhvervelse af anneks- og mensalgårde i Særløse, Kisserup og Højby. Samtidig forhandlede han med nabogodset Lindholm om erhvervelse af Lindholms gård i Kirke Såby. Det førte ikke til noget, da Lindholm til gengæld forlangte at blive eneejer i Abbetved, hvad Holstein ikke kunne gå med til.⁵

Efter branden i Glim ses han at have taget en række initiativer. Han søger og får kongelig bevilling på erhvervelse af Roruppræstens anneksgård i Glim, idet han henviser til forordningerne om fællesskabets ophævelse og til sine egne planer om en forandring i byen, hvor han også håber at kunne erhverve magistratens ejendomme.⁶ Pastor Saxtorph vedlægger sit samtykke, dateret 15.6., og bemærker, at det er bedre for præsteembedet at få en sikker indtægt på 16 rd. om året fra Ledreborg end de usikre afgifter fra en bonde. Ligeledes med samme motivering søgte og fik Holstein kongelig bevilling på erhvervelse af de 2 Glims Bede.⁷ Det var jorder, som fra gammel tid, ingen vidste hvor længe, havde været udlagt til besteder for rejsende. I nyere tid havde retsbetjentene ved Lejre herred og Ledreborg birk og amtsforvalteren i Roskilde tiltaget sig brugsretten til dem. Så sent som ved matrikuleringen i 1682 beklagede bønderne sig over den store skade på

deres marker, som kom af brugen som rejsebed. Holstein tilbyder en årlig afgift til de fungerende embedsudøvere på deres levetid, hvilket accepteres. Det ene bed lå ved sognets nordgrænse, hvor den gamle Ringstedlandevej passerede sognekullet mod Roskilde, og ses som en firkantet udvækst på kortet. Det andet bed lå i nordvest, op mod grænsen til Kornerup sogn. Her har sikkert engang en vigtig vej passeret, som via Maglebro har forbundet Roskilde med store dele af Midt- og Vestsjælland. Denne vejforbindelse var blevet overflødig efter etableringen af Ledreborg alle, begyndt 1747. Siden 1698 havde bedet også fået en ny betydning. Det nyoprettede Lejre herreds tinghus blev bygget her, og herredets rettersted anlagt på bedejorden. I den forbindelse ansøger Holstein også om, at tinghuset må nedlægges, da færdsølen dertil er meget generende for bønderne, og han henviser igen til sine tanker om en nyordning i Glim.⁸ For at lette sagen tilbyder han på egen bekostning at bygge et tinghus et andet sted, og selv påtage sig vedligeholdelsen, som ellers påhvilede herredets bønder. Alle 3 kongelige bevillinger er kontraseret af J. H. E. Bernstorff, dateret 1.8., 9.8. og 15.8.1761.⁹

Henrik Rosted fortæller, at han den 9. juli var på Ledreborg, hvor Holstein fik tegningen og det medfølgende forslag forelagt til godkendelse. Et synligt minde herom er det lille ord: »forreviist« på tegningen, med Holsteins karakteristiske håndskrift. Tegningen og forslaget viser, at Rosted har spillet en vigtig rolle ved den praktiske udførelse. I litteraturen findes omtalt, at rektor Mathias Saxtorph i Roskilde, broder til præsten i Rorup, som matematiker og landmåler skulle have forestået arbejdet.¹⁰ Oplysningen synes at gå tilbage til Saxtorphs søn, som forsynede Bloch med biografisk stof om sin fader. Der er imidlertid i de gennemgåede arkivalier ikke fundet mindste spor af Saxtorph, så foreløbig må vi holde os til Rosteds ord om, at det var ham, som sammen med Ledreborgs forvalter Peder Schou, gennemførte planen. Måske har Saxtorph ved en selskabelig lejlighed diskuteret sagen med Holstein?

Håbet om erhvervelse af resten af Glim, de 30 tdr. hartkorn som tilhørte Københavns magistrat, gik ikke i opfyldelse. Rosteds forslag om, at Holstein blev enejer af den nye by, mod at magistraten overtog de 3 sletteste Ledreborggårde i Gl. Glim, og gav 100 rd. i købet for hver, blev ikke modtaget. Det kunne Holstein ikke »for nærværende tid entrere udi«.

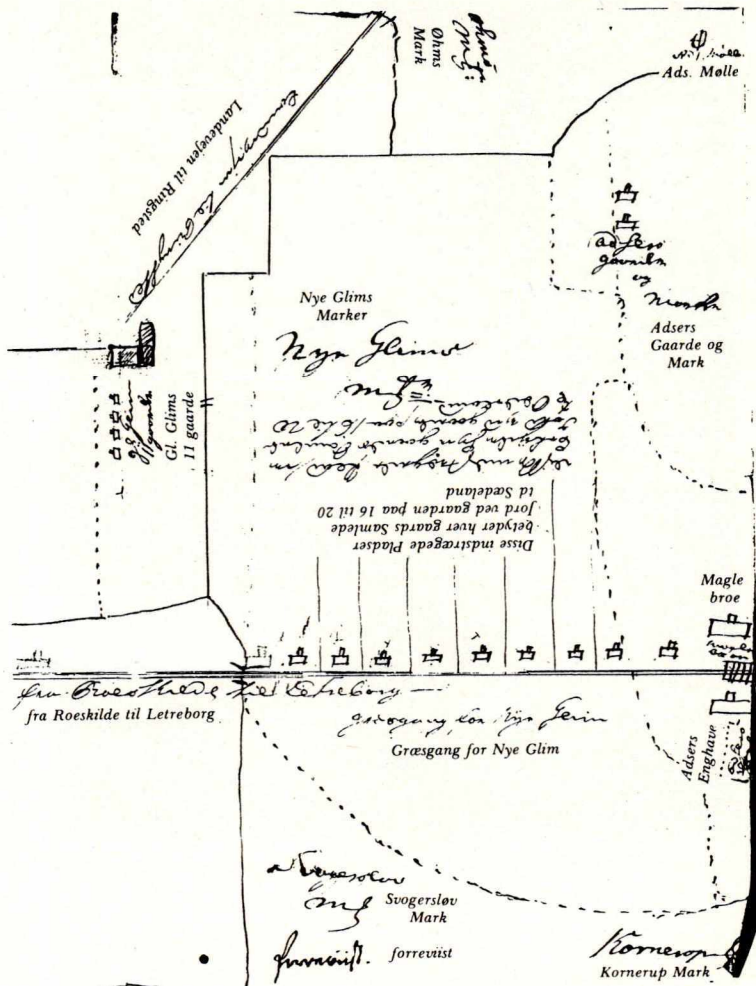

Fig. 1. Henrik Rosteds plan til Helvigmaglegårdenes placering.

Portræt af Hedevig Vind (1707–56), gift 1734 med Johan Ludvig Holstein.

Resultatet blev, at der i efteråret 1761 blev anlagt 8 gårde i alleen, 3 magistratsgårde og 5 Ledreborggårde. Den 4. brandlidte magistratsbonde fik en ledig gård i Gøderup, og den 5. magistratsbonde blev boende i Glim. Et par år efter blev Adserup ejerlav, som bestod af 2 store gårde, delt i 3, og gårdene flyttet ud i alleen, som det havde været meningen fra starten. Den nederste lod blev aldrig bebygget, men bortfæstet, først til mølleren i Adsers mølle, senere til kromanden i Blæsenborg.

Da Svogerslev by senere blev udskiftet lagde man en af de udflyttede gårde, en universitetsgård, i alleen, i forlængelse af de 3 magistratsgårde. Der kom således i nyere tid til at ligge 11 gårde i alleen. Der ligger faktisk 12, da den tidligere Blæsenborg kro, lige vest for Maglebro, også må medregnes.

Det var Holsteins udtrykkelige ønske, at magistratsgårdene og hans egne blev bygget ens, og det gik magistraten med til. Der er nu ingen tilbage af de oprindelige gårde i alleen.

De nye gårde kom til at danne et selvstændigt ejerlav. Navnet blev efter Holsteins ønske Helvigmagle, men også Ny Glim brugtes. Helvig skulle minde om hans 1756 afdøde hustru Hedevig Vind. Hun har måske været kaldt Helvig ligesom hendes mormoder Helvig Krabbe. På samme måde havde tidligere Helvigstrup i Ledreborgs skove ved Særløse fået navn. »Magle« er naturligvis taget fra den nærliggende Maglebro, som fører alleen over Kornerup å.

Jorderne 1761–1798

Der er altså tale om en meget tidlig udflytning. Men var det også en udskiftning, som det så forbilledligt blev praktiseret i Vangede, Ordrup og Gentoft på Bernstorff gods, kun få år senere? Flere tidligere omtaler synes at have haft denne opfattelse (C. Christensen 1927, A. Linvald 1931, A. Steensberg 1951, 1973). A. Strange Nielsen 1960 taler om delvis udskiftning af fællesskabet, og Pontoppidans ord kan også tydes i den retning. Man kunne ønske, der fandtes et godt kortmateriale og gode beskrivelser fra tiden mellem udflytningen og Gl. og Ny Glims samlede endelige udskiftning i 1798, men vi må klare os uden.¹³ Den hidtil bedste kilde har været Matrikel-direktoratets kort i serien »Ældste original«, opmålt 1798 af J. Goos, kopieret 1805 (fig. 2). Det er det eneste kort, hvorpå markinddelingen før udskiftningen findes. Man kan her se en række regelmæssige jordlodder langs alleen, udspærret som en blok i mønsteret af sædvanlige fællesskabsagre. Umiddelbart kunne man fristes til at tro, at denne firkantede blok udgjorde Helvigmagle ejerlav. Ingen signatur på kortet angiver en ejerlavsgrense. Ved nærmere eftertanke må antagelsen dog forkastes. Gårdene i Helvigmagle og Glim var lige store, og de 2 ejerlav også næsten lige store. Gårdenes hartkorn forblev

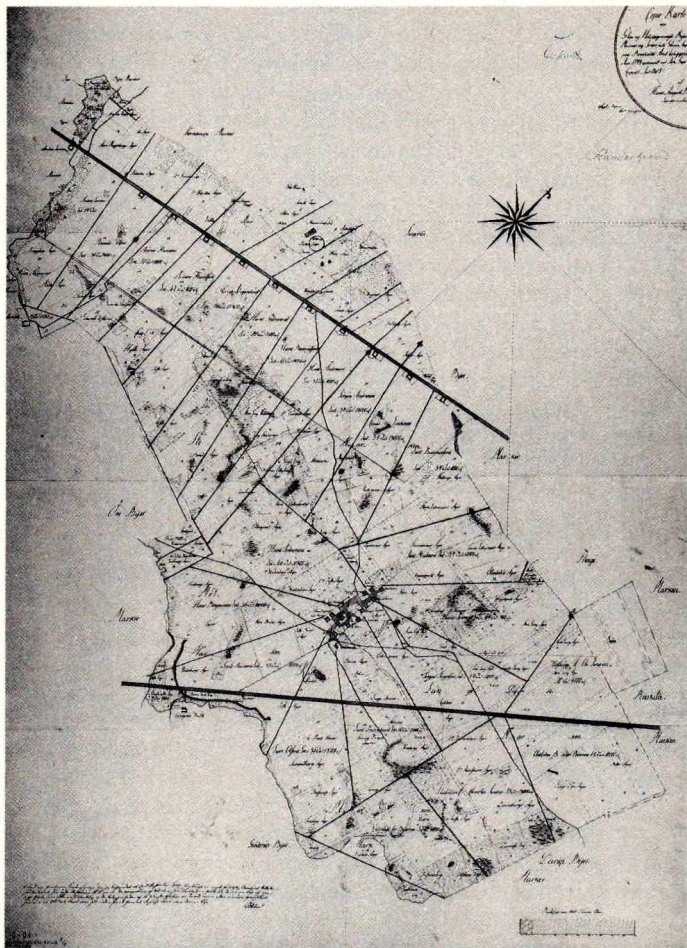

Fig. 2. Glim og Helvigsmagle. Marker før 1798 iflg. J. Goos. Navne på de i teksten omtalte agre.

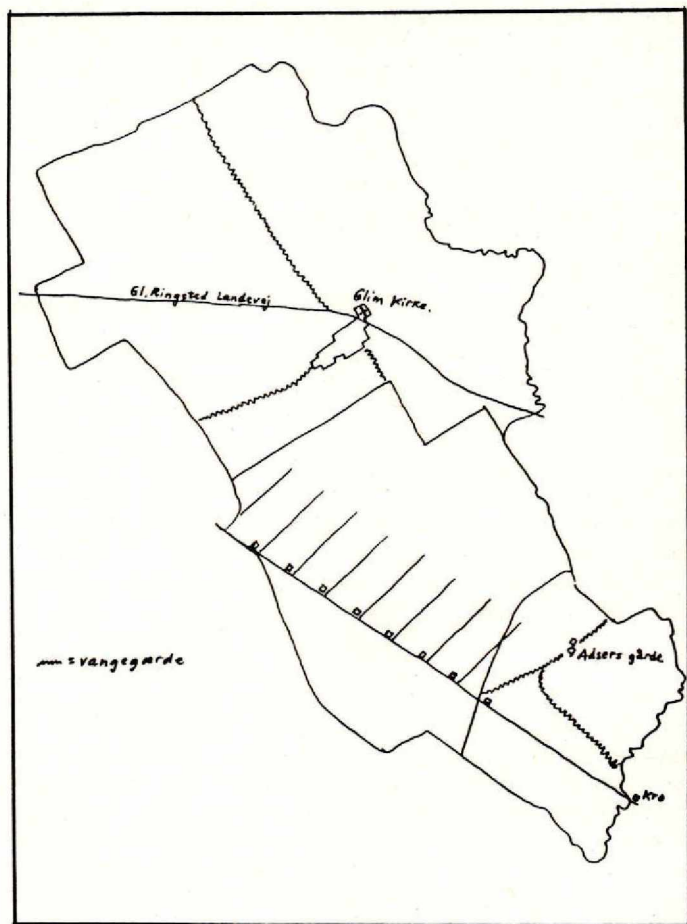

Fig. 3. Rosteds tegning tilpasset et måltro kort.

uændrede efter 1798. Måler man på kortet findes, at hver gårds tofte (kaldes således i udskiftningsforretning 1798) var på ca. 20 tdr. land, medens gårdenes samlede tilliggende skulle være på ca. 50 tdr. land.

Vi kan få nærmere klarhed over forholdet ved at sammen-

ligne Rosteds tegning med »Ældste original«(fig. 3). Rosteds tegning viser, i sin primitivitet, meget tydeligt ejerlavsgrensen. I nærheden af den gamle Ringsted landevej, som gik gennem Glim by, nedlagt ca. 1780, ses en karakteristisk figur, som let kan fortolkes som grænsen mellem nogle af de på »Ældste original« kortet viste agre. Åbjergs ager, Pottegravs ager og Vestenbys ager må høre til Gl. Glim, medens Tvedbjergs ager, Store Østenbjerg ager og Vejle eng ager til Helvig-magle. Man har delvis ladet skellet følge det gamle vange-gærde mellem Glims Vestermark og Søndermark. Ved ud-skiftningen ændres grænsen mellem ejerlavene her, men har stadig en lignende form.

Ifølge Rosteds forslag skulle hver have 1 stk. samlet jord ved sin gård, omtrent 200 alen bredt og til ungefær 10 a 12 tdr. udsæd. Den øvrige jord måtte aparte deles efter dens beskaf-fenhed, så meget muligt i store sløjer ager og engbund hver for sig. På tegningen står: 16–20 tdr. sædeland. Måler man på kortet 1798 viser det sig, at planen blev realiseret sådan, at afstanden mellem gårdene blev 350 alen og lodden ved gården som nævnt 20 tdr. l.

Intentionen om, at den øvrige jord skulle deles i »store slø-
jer«, må være opgivet. Det ser ud til, at man har brugt det
forhåndenværende agersystem, idet det kan ses, at de agre,
der støder til »toftelodderne« har fået en trekantet form. Når
der senere tales om, at jorderne er »lige rebet« til begge byer,
kan der altså ikke være tale om en total omlægning af agrene,
men kun om en omfordeling inden for de enkelte agres ram-
mer. Det var til gengæld også påkrævet, for samtidig med
byens deling egaliserede man gårdene. I den tidlige korrespon-
dance tales om, at alle gårdene, både magistratens og Ledre-
borgs, skal være lige store. Rosted beretter, at han har skrevet
al Glims og Adserups jord op og delt den i 22 dele. Heraf skulle
magistraten have $\frac{1}{22}$, som han regner ud til 7 tønner, 3 skæp-
per, 1 fjerdingkar og $\frac{13}{22}$ album hartkorn til hver. Der må
imidlertid være nogen, der har misforstået noget, for Ledre-
borg-gårdene får hartkornet 7–1–0–13/18 hver. Det er svært
at finde en forklaring. Måske har Rosted medregnet de 2
Glims Bede, som Holstein ganske vist først fik bekræftelse på
erhvervelsen af et par måneder senere. De var i 1682 umatri-
kulerede og ses ikke senere at have fået tildelt hartkorn. Hvis
man ganger magistratsgårdenes hartkorn med 22, får man i

og blev omvurderet til hver 11 tdr. 3 sk. 1 fj. I 1768 blev de egaliseret med Ledreborgs øvrige gårde i Glim.¹²

Betragtes det rekonstruerede kort over agrene 1682, ses, at der mellem 1682 og 1798 må være sket en større omregulering af jorderne, idet både agerfigurer og navnestof er delvis ændret. Den rimeligste forklaring ville være, at det er gjort i forbindelse med egaliseringen i 1761, men det er som ovenfor nævnt næppe tilfældet. Der kan ikke peges på andre grunde til en omfattende omlægning. Måske er det bare foregået gradvist?

På det rekonstruerede kort ses, at vangegårderne mellem trevangsbrugets 3 marker svarer pænt til de tilsvarende på kortet 1798 og på Rosteds tegning genfindes de som prikkede linier. Hvorledes har man håndteret trevangsbruget, efter at Gl. Glim 1761 mistede det meste af Vestermarken og et stykke af Søndermarken?

I Rosteds plan nævnes, at der herefter til Helvigmagle hører 2 marker, nemlig en græsmark og en sædemark, og til Gl. Glim 2 marker og en aparte toft. I en jordebog fra Bistrup gods tales lidt senere om at Helvigmagle har 2 marker og Gl. Glim 3.

Det virker som om Rosted har tænkt sig, at arealet nord for alleen skulle udlægges permanent til græs, som det også er vist på hans tegning. Det er næppe blevet realiseret, da man på kortet 1798 finder området opdelt i agre.

En grov måling på kortet har vist, at »græsmarken« udgør ca. 24% af Helvigmagles tilliggende, de firkantede tofter 34% og resten syd for alleen 42%.

Glims jord var 1682 delt i 3 marker, nemlig Vestermarken og Søndermarken med hver 36% af arealet og Østermarken med 28%. Østermarken adskilte sig fra de andre, dels ved at være mindre, dels ved at være delt i færre, men større agre af mere regelmæssig form, og endelig ved at de enkelte agerstrimler i disse også var større end gennemsnittet. I Vestermarken og Søndermarken havde hver bonde ca. 25 agerstrimler, i Østermarken derimod kun 13. Tilsvarende var den gennemsnitlige agerstrimmel i de 2 første marker lidt under ½ tdr. land, medens den i Østermarken var på ¾ tdr. land, og her fandtes en lille gruppe på strimler med 2 tdr. land, 2 var endog helt oppe på 4. Langt de fleste agerstrimler var på mellem ¼

og ½ tdr. land, så det har været meget uvant for de udflyttede bønder pludselig at få et samlet stykke på 20 tdr. land.

Denne asymmetri mellem de 3 marker kan måske forklares som spor af et tidligere tovangssystem. Glim ligger jo også på randen af det område langs Køge bugt, hvor tovangsbrug var almindeligt.¹³

Overesstemmende hermed består landgilden overvejende eller kun af byg og havre. Rug optræder dog regelmæssigt i udsædsopgivelserne, men med de mindste tal.

Der findes ingen beskrivelser af, hvorledes Gl. Glims jorder har været dyrket. Rosteds ord om 2 marker og en aparte toft tyder mest på et tovangsbrug. Den aparte toft kunne være det mindre stykke mellem byen og skellet til Helvigmagle, mod øst afgrænset af det gamle vangegårde mellem Østermarken og Vestermarken. Den ene af agrene her hedder Tofteager, hvilket er meget naturligt så nær ved byen. Mod syd har »toften« måske gået helt ned til Ringsted landevejen. Her finder vi nemlig 2 »Vestenbys agre«, uden at de er mærket 1. og 2., som de ville have været, hvis de lå i samme vang. Der er mange eksempler på, at tilstødende marker i 2 vange har samme navn, så her kunne den ene høre til »Toftemarken«, den anden til Søndermarken (1798: Møllemarken, efter Langvads mølle). En anden mulighed er den store »Kirketoften« lige syd for byen. Den er på ca. 40 tdr. land, medens den antagne toftemark nord for byen, inklusive Vestenbys ager, er på ca. 57 tdr. land. Måske har de begge været opfattet som separate marker. I »Generalhoversreglement«,¹⁷ 1769, findes en oplysning om, at Helvigmagle har 2 marker, medens Glim har 4. Det er altså temmelig svævende, hvorledes indretningen har været 1761–98, men en slag tovangsbrug er det rimeligste.

De udflyttede og de tilbageblevne bønder

Hvorledes klarede gårdene i de to byer sig efter forandringen? Udgangspunktet var ikke det bedste. I Jørn Graunbøls specialafhandling 1980 er det påvist, at i perioden 1745–60 klarede bønderne i Glim sig markant dårligere end i en række nabolandsbyer, prægnant udtrykt i en forvalterudtalelse om Glim som en by, man »nærede afsky for at fæste gård i«. ¹⁵ Det skyldes formodentlig en række naturgivne forhold. I det fore-

gående halve århundrede havde der generelt været dårlige konjunkturer for landbruget, med hyppig forekomst af misvækst, kvægsyge og dårlige kornpriser. Det gav sig også for Glims vedkommende udtryk i oparbejdelse af store restancer og hyppige fæsteskit for de fleste af gårdenes vedkommende. Efter 1760 bedredes konjunkturerne, men udviklingen var ikke jævn. Der forekom stadig, men sjældnere, år med misvækst og kvægsyge, og kornpriserne kunne være meget svingende, selv om tendensen var stigende.¹⁶

En oversigt over restancerne kunne give et billede af bøndernes vilkår. En samlet kulegravning af spørgsmålet vil være meget omfattende, men et udmærket billede giver oversigten fig. 5. Her vises antallet af bønder med og uden restancer for de enkelte år 1763–1800. De 2 første år efter forandringen er udeladt, da billedet her er sløret af hjælp fra godserne og den sædvanlige statslige hjælp på 2 års skattefrihed til brandlidte bønder. Både Ledreborg og Bistrup gods havde inden forandringen betydelige beløb til gode i gamle restancer, både i landgilde og kongelige skatter, men disse eftergives for begge godsers vedkommende et par år ind i 60'erne som uerholdelige. Også efter 1761 forekom nye restancer, men det er indtrykket, at de dels ofte er mindre, dels forekommer der i de fleste tilfælde tilbagebetalinger, hvilket i ældre tid var nærmest utænkeligt. Ved oversigtens slutning år 1800 er begge byer restancefri, men restancer forekom også senere.

Det ses, at Gl. Glim klarede sig dårligst, idet en række gårde oparbejdede restancer så sent som i 1790'erne, medens Helvigmagles beboere stort set er restancefri fra 1785. Ordet fattigdom nævnes dog flere gange i Helvigmagle også efter 1785.

I bilag 1 er givet en oversigt over beboerne i de 2 byer med en del indfæstninger (ikke fuldstændighed) noteret. Også før 1761 havde der været velhavende bønder i Glim, som betalte enhver sit. Peder Josephsen, Helvigmagle 8 (der benyttes her af praktiske grunde de senere matrikelnumre) Hans Nilausen (H 6), Henrik Stephensen, den tidligere anneksbonde (G 2) og bondefogden Anders Olsen (G 6) og Anders Nielsen (G 11) kan fremhæves.

I nogle tilfælde synes successen at hænge sammen med personen. Efter at Anders Olsen (G 6) i mange år har klarer sig godt, og Lars Andersen Røgerup (G 10) tåleligt, må henholdsvis svigersønnen og sønnen efter få år afstå på grund af fattig-

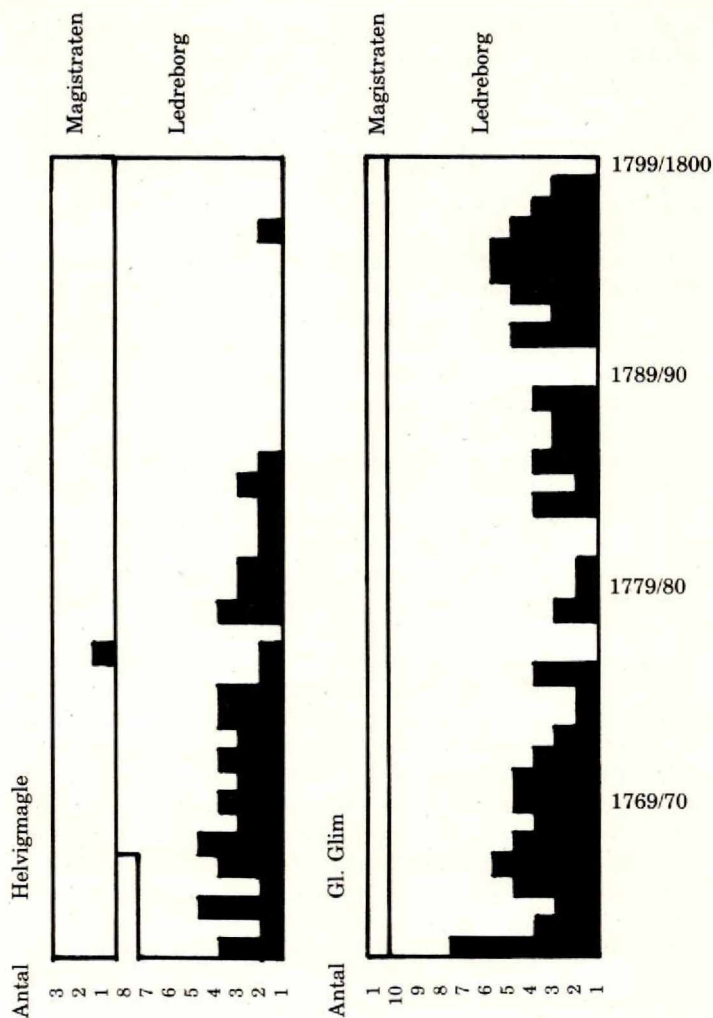

Fig. 5. Antal restanter og restancefri bønder, Glim og Helvigmagle 1763-1800. Regnskabsår 1.5.-30.4. Fra 1798 følger Ledreborg kalenderåret.

dom. Annexbonden Henrik Stephensen, som 1787 benævnes sognefoged og kirkeværge, var restancefri hele perioden, endda selv om han ud over de 3 tønder byg og 3 tønder havre plus småredsel, han som de øvrige Ledreborgbønder skulle yde i landgilde, måtte betale 8 rd. i landgildepenge. Det kan ikke være ham, pastor Saxtorph havde næret mistillid til. Efterfølgeren, som ægtede enken, betalte oven i købet en rekordstor indfæstning på 200 rd.

Den nævnte Lars Andersen Røgerup havde haft en urolig karriere. Som husmandssøn blev han 1745 sat til G 10, men blev 3 år efter frasat på grund af restancer, »svaghed, og hans hustrus uduelighed«. Han fik et husmandssted i bakkerne ved Slorup og betalte af på gælden ved tærskearbejde på Ledreborg. Efter at gården tre gange havde skiftet fæster, med stadig dårligere resultat, fik forvalter Friis i 1760 øje på Lars Andersen og hentede ham tilbage til gården. I indstillingen beskrives han nu som en frisk og stærk mand, med en frisk og rap kone, som oven i købet kan væve, og med halvstore børn, som kan hjælpe ham. I 1771 nævnes,¹⁶ at både han og konen er første gang gift, så det er altså den samme kone som i 1748. Livet i bakkerne må have været en sundhedskur. Ydermere havde han en avl af korn på husmandsstedet, som han kunne tage med til gården. Lars Andersen drog ind på gården, men efter at have talt med naboerne forsvandt han. Friis lod så sin skriverkarl og bondefogden i Lejre ride ud at lede efter ham. De fandt ham på landevejen mellem Roskilde og Svogerslev med en høle på nakken, da han ville ud på Sletten og søge høstarbejde. Han angreb de to udsendinge med leen, som de fik vristet fra ham, hvorpå turen gik tilbage til forvalteren. Efter at have fået lovning på hjælp samt tiltalefrafald for ulydighed mod øvrigheden faldt Lars Andersen til føje og påtog sig gården, hvor han blev en menneskealder.

En lignende skæbne havde Jep Laursen, Sigvard Larsens forgænger. I 1727 var han rømt fra en nytiltrådt gård, men blev fanget og kom i fængsel på Lejregård, senere Ledreborg, måske i det endnu eksisterende fangehul under gårdspladsen. Ved gode menneskers forbøn blev han løsladt, og kom til at bo på gården i 28 år, indtil han blev sat fra på grund af restancer. Værre gik det Lars Christensen i 1728 og Peder Nielsen 1748 som endte i jern på Bremerholm for restancer.¹⁷ Jep Laursen afløste Niels Jensens enke, som ved nattetid havde fjernet en

del af boets værdier inden skifteregistreringen. Hun blev dømt til spindehuset i København. De fleste frasatte blev husmænd eller indsiddere og stod i mange år skrevet for gælden.

Forandringen havde været mødt med optimisme. I 1764 fik forvalter Schou 24 rd. i indfæstning fra Niels Jensen, som overtog Anders Nielsens gård og ægtede enken. Peder Schou, som jo selv havde været aktiv ved nyordningen, skriver i indstillingen:

»Denne gård er ikkun af bygning og besætning i meget mådelig stand, imidlertid ses dog, hvad forskel forandringen har gjort, thi der er aldrig i mands minde svaret fæste af Glim, men nye beboeres indfæstning har kostet mange 1000 rd.«

Indfæstningerne blev gennem resten af århundredet stadig højere, men indfæstningsfrie gårde forekommer stadig ind imellem.

Også fra Bistrup lød optimistiske toner: »Efter forandringen befinder de dem alle vel, forbedres daglig og betaler alt, hvad de bør«. ¹⁸

Helvigmaglebønderne havde fået deres tilværelse lavet mest om. Rosted skriver i forslaget:

»En ting er tilbage, nemlig at bønderne, såvel Letreborgs som dette gods, declarerer, at de ikke vil fløtte til de nye bygninger. Men jeg tænker, at de finder dem vel derudi, når de ser gårdene opsat«.

Endnu 21 år efter mener Lennart Clausen, at han kan få sønnens overtagelsesbetingelser modereret ved beklagelser:

»... at han (efter branden) måtte udfløtte til det stæd, hvor han nu boer, og foruden nye fortrædelighed af bygning på en øde plads, antage jorden i en for ham fremmed og fortrædelig forfatning«.

Selv om Bistrup-bønderne klarede at betale deres afgifter, var de åbenbart ikke særlig tilfredse. Endnu 1770 kunne der i en jordebog for Bistrup skrives om Helvigmaglegårdene:

»Alle nye opbyggede gårde, unge beboere, er alle loved tømmer til hielp at bygge mere, disse bønder ere velkiørende og fornøiede«. ¹⁹

Men året efter er tonen dæmpet:

»Jorderne ere mådelige, beboerne vare 1740 ligeså, ved ske-
dedte forandring er de bleven bedre, dog tåler ikkun liden
vanhæld«. ²⁰

Ved Lars Rasmussens gårdovertagelse 1782 lyder det fra for-
valter Mellerup:

»Nye Glims Gårde med deres tilliggende ere kun mådelige,
hvorom de Høye Herrer Directeurer selv ere vidende«.

Ledreborg havde især problemer med de 3 midterste gårde, H
6–7–8. Adserupgårdene havde altid været velhavende og kla-
rede sig stadig rimelig godt. ²¹

Den gamle velhavende Hans Nilaussen frasagde sig allerede
1762 H 6 og fik et hus i Glim. Hans efterfølger, Peder Hansen,
blev der ganske vist i 22 år, men frasagde sig så på grund af
svaghed og fattigdom, og efterfølgeren betalte ingen indfæst-
ning. Om Peder Josephsen, H 8, hedder det i en synsforretning
1765: »var meget velhavende folk, da de boede i Glim, ²² under-
forstået: det er de ikke mere. I 1769 afstod han gården. Efter-
følgeren, frikarl Morten Jensen Sinding, klarede sig kun 1 år.
Forvalteren fandt så en husmandssøn, Hans Olsen, som anbe-
faledes kraftigt: forældrene døde fra ham, da han var ung,
måtte så påtage sig 6 yngre søskendes opfostring, har gået
soldat for grevskabet i 8 år. Hans Olsen blev der 12 år, før han
afstod på grund af fattigdom.

Gården Helvigmagle 7 var heller ikke for god. Efter at Peder
Willumsen 1765 blev frasat på grund af restancer, kom Hans
Jensen. Han blev mødt med stor optimisme, men måtte året
efter frasættes. Forvalteren, nu Jacob Bang, anbefalede så
karlen Hans Jørgensen, som han »med det onde og det gode«
har søgt at overtale til at antage gården. Han loves omfattende
hjælp: »forundes til besætning 1 hoppe, 1 ko, 1 svin, 4 stk. får,
1 beslagen vogn, 1 jernkakkellovn, 8 tønder byg og 16 tønder
havre til at så, 4 t rug og 4 t byg til føde, 4 t havre og 1 læs hø til
hestene i pløjetiden, 1 tylvt brædder til en seng.

»På andre conditioner kan jeg ikke få nogen af grevskabets
karle til at antage denne gård, og når denne karl ej kand
bestå sig ved gården, er der ingen andre som kand bestride
den, thi både har han noget selv og hand kand med egne
hænder gjøre alle ting, som hører til en gård både indvendig
og udvendig«.

Lensgreven påtegnede indstillingen:

»Da en del af denne gårds marker består af sumpede og fugtige jorder, så må de på bequemme steder med grøfter igiennemskæres, at de kunne komme i stand, thi ellers frøgeter jeg, denne lige så lidet som de 2de forrige beboere kand komme fort, i hvor stræbsom hand end måtte blive.« Kbh., 11. april 1769, C. Holstein.

Det var problemets kerne, lensgreve Christian Holstein her slog ned på. Glims og Helvigmagles jorder er flade, svagt bølgede, som det f.eks. tydeligt ses fra toget, når man fra Roskilde kører mod Holbæk.

På kortet fig. 6 er efter »Ældste original« indtegnet eng- og vådområder og det ses, at hele området, men især de midterste allegårde, har meget fugtige jorder. Netop her dannede en fugtig lavning med afløb mod nord skel mellem Glims og Adserups territorier.

Holsteins anbefaling er formodentlig blevet fulgt, og vil sikkert kunne dokumenteres af regnskaberne på Ledreborg. Der findes en samtidig henvisning til en dræning af Svanemosen, nord for Glim.²³

På fig. 7 er angivet boniteten af Glims og Helvigmagles jorder, som den kan udlæses af kortet 1798. Her er jorderne takseret relativt, så de 2 byers bedste jord er sat til 24 og resten sat i forhold dertil. Tallene kan altså ikke sammenlignes med den senere landsdækkende bonitering, som ansattes i forhold til jorden på Niels Nilausens tofte på Karlslunde mark, som fik tallet 24.²⁴ Ifølge denne senere bonitering blev jorderne omkring den gamle landsby sat til 16–18, kun toften lige øst for byen fik tallet 20. Bonitetskortet viser med stor tydelighed, at Helvigmaglegårdenes tilliggende, inden 1800-tallets jordforbedringer satte ind, var meget ringe.

En tiendekontrakt viser, at høstudsigterne i Helvigmagle blev vurderet lavt. 1764 bortfæstes Glims kirketiende til 4 af de mere velhavende bønder i sognet: Anders Olsen og Peder Ipsen i Glim, Peder Josephsen i Helvigmagle og Rasmus Hansen i Adserupsgårde.²⁵ Den faste årlige afgift er for Gl. Glim 3 mark og 2 skilling pr. tønne hartkorn, for Ny Glim og Adserup 3 mark, men for Gøderup i samme sogn 4 mark 12 skilling.

Jordpriserne har heller ikke været høje i Glim. Ved auktionen i Roskilde den 29. august 1718 blev det spredte ryttergods på enen bortsolgt.²⁶ Fru Mette Reedtz til Lejregård fik de 4

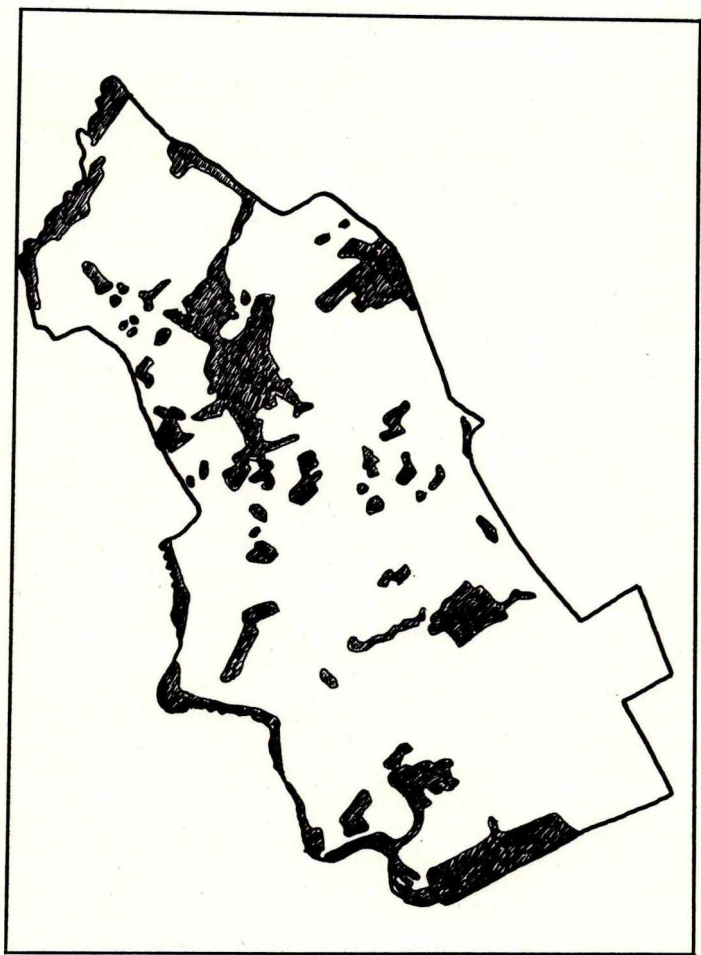

Fig. 6. Glim og Helvigmagle. Våd- og engområder 1798.

ryttergårde i Glim for en pris pr. td. hkt. på 38 rd.²⁷ Hun fik samtidig en gård i Højby for 54 rd., medens Lars Benzon fik tilslået en gård i Tokkerup for 83 og en i Svogerslev for 127 rd. pr. td. htk. Ved denne lejlighed var der et tilløb til bondeselv-

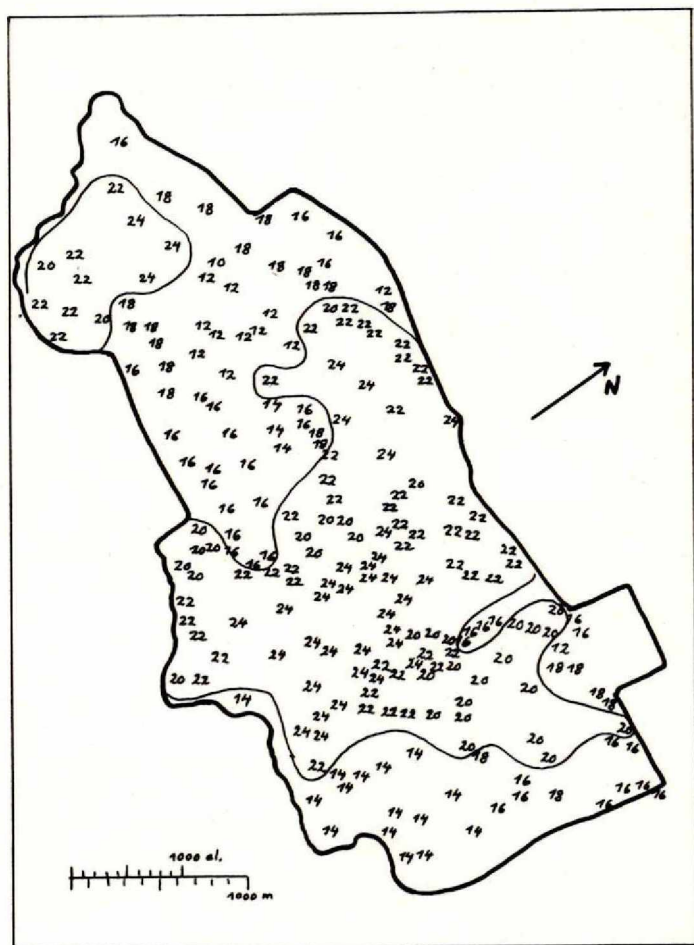

Fig. 7. Glim og Helvigmagle. Relative boniteter 1798. Områdets bedste jord sat til 24.

eje, idet Niels Jensen (hvis enke det senere gik så galt for) og Ole Rasmussen (Anders Olsens fader) bød på deres egne gårde.²⁸ Det lykkedes ikke, da Mette Reedtz bød over dem. Hun kan dog ikke have budt meget over, for laveste acceptable

bud var efter kongelig ordre 35 rd. Den eneste selvejendom i vid omkreds forblev Adserts mølle, som efter svenskekrigene var gledet ud af Roskilde Domkirkes besiddelse.

Det må altså konkluderes, at eksperimentet Helvigmagle ikke ganske indfrie de store forventninger, der fra begyndelsen blev stillet. Men det var et tidligt forsøg på nytænkning og kan måske have været en medvirkende inspiration til udskiftningen på Bernstorff 1764. Nogen afsmittende effekt i omegnen ses ikke. Næsten alle nabobyer og det meste af egnen blev udskiftet i 1790'erne, kun Rorup så tidligt som 1780.

I 1798 blev altså den endelige udskiftning af Gl. og Ny Glim foretaget. Det skete under eet, idet man henviste til, at de 2 byer tidligere havde været een. Magistraten syntes nu, at man burde benytte lejligheden til at flytte de 4 magistratsgårde, de 3 i alleen og den i Glim, ud i den østlige udkant af Glims byjord, for at de kunne blive naboer til magistratens gårde i Darup og Gøderup, og der således kunne dannes et sammenhængende magistratsgodsområde. På et møde i Glim den 6. sept. 1798 foreholdt forvalter Mellerup fra Bidstrup indtrængende bønderne det nyttige i denne foranstaltning, kraftigt suppleret af Ledreborgs forvalter Nørgaard og landinspektør Goos. Men bønderne nægtede energisk at ville være med til en ny flytning, så ideen måtte opgives.²⁹ Glims udskiftning blev den ret almindelige kombination af stjerneudskiftning og blokudskiftning. 4 af Ledreborgs bønder fik de udlodder i øst, som vel ellers var tiltænkt magistratsbønderne.

Nogle år efter udskiftningen kom en rejsende igennem alleen. Det var Johan Werfel, redaktør af »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn«. Han havde læst Fr. Münters nylig udkomne skildring af »Leire i Sielland« og havde fået lyst til at se Lejre ved selvsyn. Malende og med mange associationer beskrives rejsen fra Roskilde til Lejre. Ved en gård i alleen stoppede han op, plaget af tørst, denne varme 25. maj 1806:

»Tag Tinkruset – Grete!« sagde en ung Bondemand, der sad udenfor sin Gaard paa et fældet Træ, og som vi anmodede om en Drik Øl. – Han sagde det med en forekommende Godhed, der krydrede den Drik, hans unge Pige præsenterede os i det blanke Tinkruus, der gjemtes her som et Regale, og kun ved høitidelige Leiligheder blev brugt. – Min Fetter Tobias er intet forfængeligt Menneske, men de Ord »tag Tinkruset, Grete!« smigrede hans Egenjerlighed mere,

end om en meget fornem eller rig Mand havde sagt til ham: »Hr. Tobias, besøg mig engang paa min Lystgaard«, – eller sendt ham en Indbydelsesbillet til et Skildpaddegilde. Den Bonde, som her sad midt i vor Kreds, og tilkøbte sig vor varmeste Tak for et Krus Øl, var i egentlig Forstand en lykkelig Mand. Paa hans Kinder blomstrede Sundhedens Roser og i hans Aasyn stod med lysende Bogstaver skrevet: jeg er fornøiet. Han var Konge paa sin Gaard, og alle hans Undergivne efterkom med Redebonhed hans mindste Vink. Han svækkede ikke sine Sjeleævnere med at udgrandske, hvad der laae udenfor den menneskelige Forstands Sphære; han higede ikke efter at sammendynge Guld, som han ikke trængte til; han misundte ikke sine Brødre, og hans Brødre misundte ikke ham. Han havde en smuk Gaard, en takkelig Kone paa fire og tyve Aar, to raske Smaaknøse og en rødmosset lille Datter, en god Jordlod og en liden Kjøkkenhauge, – mere troede han ikke, at der behøvedes til at være lykkelig, og han vilde leet af den, der havde vovet at overbevise ham om det Modsatte.«

En sikker identifikation af dette idealbillede af en ung bonde efter landboreformerne har ikke været mulig. Den rejsende har taget sig nogle digteriske friheder, men der er visse lighedspunkter med Peder Christiansen på Helvigsmagle 3.

Noter

LA= Landsarkivet for Sjælland, RA=Rigsarkivet, SA=Københavns Stadsarkiv, LB= Ledreborg godsarkiv, Ledreborg. For adgang til det private godsarkiv på Ledreborg takkes lensgreve Knud Holstein-Ledreborg.

1. Pontoppidan 1764, s. 371.
2. SA. BG 510. Bistrup gods, regnskaber 1759/62, bilag 186–194, især 193 og 194 (Rosted 10.7. og 7.7. 1761).
3. LA. Roskilde amt, Kopibog 1762–66.
4. LB. 4. klasse, 30, 31, 33.
5. LA. Roskilde amt. Pk. vedr. fællesskabets ophævelse 1760–75.
6. LB. 4. kl., 37.
7. LB. 4. kl., 35.
8. LB, 4. kl., 36.
9. Om tinghuset, der blev bygget ved Blæsenborg, se f.eks. C. G. Schultz 1932.
10. C. Christensen 1927, A. Strange Nielsen 1960.

11. i en pakke i Ledreborg godsarkiv skal findes en plan til Gl. og Ny Glims inddeling 1766 (9. kl. C 9). Ulykkeligvis er denne pakke i ældre tid medtaget af fugt, så den for tiden er utilgængelig før konservatorbehandling. Godsarkivet er ellers velbevaret, kun et mindre antal pakker er delvis ødelagte.
12. LB. F.eks. 9. kl. M 1; Afskrivningsprotokol 1760-69.
13. K-E Frandsen 1983, s. 106.
14. RA. Rtk. 432.39.
15. J. Graunbøl 1980, s. 13.
16. E. Helmer Pedersen 1983.
17. LA. Lejre herreds tingbøger.
18. A. Linvald 1931, s. 157.
19. SA. BG 45 (»borgmester Herslebs lommebog«).
20. SA. BG 44. Jordebog 1771.
21. Linvald 1931, s. 61ff., A. Strange Nielsen 1947.
22. LB. 9. kl. X. Synsforretning 1765.
23. LB 9. kl. Q, 3 a (»General-Landvæsens-Collegiets Brev af 15. Juli 1769 angaaende udgravning af Svanemosen ved Glim«).
24. F.eks. Betænkning afg. af Jordboniteringskommissionen af 7. Nov. 1949, s. 54 ff.
25. LB 9. kl. Q E 3, fæsteprotokol 1724-97.
26. RA. Rtk. 2243.245 (Beregning over ... bortsolgt ryttergods).
27. LA. Mikrofiche: S. Nygård, Fortegnelse over kgl. Resolutioner gennem Rentekammeret. 1718, 3.10. (23878).
28. A. Strange Nielsen 1942.
29. LA. Roskilde Amt. Documenter til Landvæsens Komm. Prot. 1798-1824.
30. »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, 3. årg. nr. 66, 31.5.1806. (Optrykt »Nyt i Lejre«, nov. 1980.
Om Werfel, se f.eks. Bricka: Dansk biogr. leks., bd. 17, 1904.

Litteratur:

- C. Christensen: Helvigmagles udskiftning. (Roskilde-Føljetoner, 1927, s. 11-15).
- Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. 1983.
- Jørn Graunbøl: Fæstegods under grevskabet Ledreborg i midten af det 18. århundrede. (Speciale. Københavns Universitet. Historie, sept. 1980).
- Axel Linvald: Bistrup. Byens gods. 1931.
- A. Strange Nielsen: Vandmøllerne ved Lejre. (Fra Københavns Amt 1941-42, 1942, s. 83-104).
- A. Strange Nielsen: Langs Gamle Ringsted Landevej. Gennem Glim, Rorup og Allerslev sogne. (Fra Københavns Amt 1947, s. 21-30).

- A. Strange Nielsen: Glimt af Glims historie. (Jul i Roskilde, 1960, s. 19-23).
- Erik Pontoppidan: Den Danske Atlas, tomus II, 1764, (optr. 1969), s. 371.
- Erik Helmer Pedersen: Dansk landbrugsudvikling i det 18. århundrede. (Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By, 2. rk., 5, 1983, s. 43-75).
- C. G. Schultz: Blæsenborg Bro ved Lejre. (Fra Københavns Amt 1931, 1932, s. 207-24).
- Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning. Af C. Rise Hansen og Axel Steensberg. 1951.
- Axel Steensberg: Den danske landsby gennem 6000 år. 2. udg. 1973.

Bilag

Glim.

Matr.nr. 1844 år
og tilhør

2	(1754)–91	Hendrich Stephensen
Ledreb.	1791–1807	Hans Andersen
(før 1761 anneksgård)		
3	1745–69	Jens Madsen
Ledreb.	1769–1786	Jørgen Hansen
	1786–1802	Hans Benjaminsen
4		
Ledreb.	1745–48	Peder Nielsen
	1748–83	Peder Ipsen
	1783–1810	Niels Pedersen
5		
Ledreb.	1757–61	Peder Poulsen
	1761–66	Niels Olsen (kromand)
	1766–74	Otto Galberg (kromand)
	1774–84	Christian Pedersen (krm.)
	1784–98	Peiter Johansen Bremer
	1798–1820	Lars Olsen
6	1748–87	Anders Olsen
Ledreb.	1787–92	Peder Olsen
–1718:rytt.g.	1792–1832	Lars Friderichsen
7	1760–64	Jørgen Larsen
Ledreb.	1764–76	Hans Nielsen
–1718:rytt.g.	1776–1819	Jørgen Jørgensen
8	1748–68	Ole Hansen
Ledreb.	1768–83	unge Jens Nielsen
	1783–1809	Hans Evertsen
Ledreb.	1756–72	Hans Henriksen
	1772–1816	Ole Jensen
	1816–30	Peder Olsen
10.		
Ledreb.	1759–60	Ole Olsen Puge
	1760–84	Lars Andersen Røgerup
	1784–87	Lars Andersens enke
	1787–90	Anders Larsen
	1790–	Peder Pedersen
11	1744–66	Anders Nielsen
Ledreb.	1766–94	gl. Jens Nielsen
	1784–1838	Christen Jensen
12	–87	Niels Rasmussen
Magistraten	1787–92	Niels Rasmussens enke
	1792–	Jens Nielsen (endnu 1834)

forhold v. tiltræden	indf.	år i gård	forhold v. fratræden
ægter enken	200	37 16	fradød
ny ægter enken ny	20	24 17	fradød afst., aft.
ny ny søn	0	3 35 27	fradømt afst.
ny ny ny ny ny	20 20 50	4 5 10 10 14	bortrømt afst. afst., fattig fradød
ny ny ægter enken	0 50	12 43	afst., alder fradød
ny ny ny	16 0	20 15 26	afst., alder afst., fattig
ny ægter enken søn		16 44 14	fradød
stedfar ny	0 0	1 24	frasat fradød
søn ny	100	3 3	afst., fattig
søn ægter enken ny ny	24 80	22 28 44	fradød afst.
		5	fradød

Helvigmagle

Matr.nr. 1844 og tilhør	år	fæsterens navn
1 Magistraten	-58 1758-82 1782-1822	Jens Nielsen Niels Larsen Lars Rasmussen
2 Magistraten	(1753)-80 1780-1822	Lennart Clausen Claus Lennartsen
3 Magistraten	1747-65 1766-1895	Rasmus Pedersen Jørgen Adreassen
4 Ledreb. (1744, 1748 fra univ.)	1750-55 1755-63 1763-1801	Andreas Espensen Smed Andreas Espensens enke Hans Andreassen
5 Ledreb. til 1718: ryttergods	1727-55 1755-90 1790-98 1798-1837	Jep Laursen Sigvart Larsen Anders Sigvartsen Hans Rasmussen
6 Ledreb. til 1718: ryttergods	1748-62 1762-84	Hans Nilausen Peder Hansen Hans Pedersen
7 Ledreb.	1756-65 1765-66 1766-69 1769-1810	Peder Willumsen Hans Jensen Oluf Jensen Hans Jørgensen
8 Ledreb.	1738-69 1769-70 1770-88 1788-1809 1809-31	Peder Josephsen Morten Jensen Sinding Hans Olsen Anders Hansen Peder Olsen
9 Ledreb. (Adserup)	1752-80 1780-92 1792-94 1794-	Rasmus Hansen Niels Jensen Niels Jensens enke Andreas Hansen
10 Ledreb. (Adserup)	1746-75 1775-1832	Oluf Rasmussen Rasmus Olsen
11 Ledreb. (Adserup)	1768-77 1777-81 1781-87 1787-	Lars Meisler, Ads.ml. Lars Meislers enke Sr. Gabrielsen, Ads.ml. Anders Larsen, kromand

forhold v. tiltræden	indf.	år i gård	forhold v. fratræden
			fradød, fattig
ny		24	fradød
ægter enkens	20	40	
søsterdatter			
ny		(27)	afst., aft.
søn	20	42	
ny		18	fradød
ægter enken		39	
		5	fradød
		8	
søn		38	
ny		28	frasat
ny		35	afst., aft.
søn		8	fradød
ægter enken	100	39	
ny		14	afst.
ny		22	afst., fattig
ny	0	42	
ny		9	frasat
ny		1	frasat
ny		3	frasat
ny	0	41	
ny		31	afst.
ny	20	1	afst., fattig
ny	0	17	afst.
ny	70	21	fradød
ægter enken			
ny		28	fradød
ægter enken	50	12	fradød
enke		2	afst.
ægter enken	100		
(samme enke)			
søn		29	afst.
søn	10	57	fradød
		9	fradød
enke		4	
ny		6	
nv			